

Снежана Радић

Међуопштински историјски архив Ваљево

ТРАДИЦИЈА И ПОЛИТИКА

Веронаука, прославе и обележавање верских празника у ваљевском крају после Другог светског рата

Апстракт: У раду се, на примеру Ваљева и Ваљевског округа, а на основу архивских извора, анализира успостављање новог система вредности у Србији после Другог светског рата и нагли прекид веза нове власти са традицијом. Посебна пажња посвећена је организацији верске наставе у школама, у односу на Устав из 1946. године, од када обележавање верских празника, попут Божића и дана св. Саве, у великој мери постаје скромније, да би у 1948. години било у потпуности угашено.

Кључне речи: Држава, традиција, Други светски рат, Ваљевски округ, школа, црква, веронаука, верски празници, Божић, св. Сава, обележавање, прослављање, Устав ФНРЈ из 1946.

TRADITION AND POLITICS

Religious celebrations and religious holidays in Valjevo region after Second World War

Abstract: The paper elaborates on new system of values and the sudden abandoning of tradition and religion in the town of Valjevo, Valjevo region and Serbia after Second World War. The paper is based of archive data. Special attention is paid to religious education in schools in the period prior to adoption of Constitution of the FPRY in 1946 and after, when occasions like Christmas and St. Sava – saint patriot of schools, were celebrated in schools, but gradually got replaced with some other programs and finally terminated in 1948.

Key words: government, tradition, Second World War, Valjevo region, school, church, religious education, religious holidays, Christmas, St. Sava, celebration, Constitution of FPRY from 1946

Увод

Вера и верски празници дуго и дубоко су укореењени у бићу српског народа. Срби припадају православној вероисповести. Српска православна црква стекла је самосталност 1219. године¹ и имала је значајну улогу у

¹ Ристановић, 1990, 24-25.

животу појединаца и српске државе. Пратила их је у свим недаћама. Од памтивека, за Србе су, као и за остале хришћане, Божић и Ускрс, највећи празници. Крсна слава се прославља у оквиру породице и представља највећи породични верски празник. Осим ових празника, за све што је било радосно и тужно у животу појединца и породице (венчања, крштења и опела), одвијало се у цркви и у присуству свештеника. Оно што је за породицу била слава, то је за школе била школска слава – Свети Сава.

Успостављањем новог друштвено-економског, а пре свега новог друштвено-политичког система у Југославији, после Другог светског рата 1944/1945. године, у целости се мења однос нових власти према вери. Један од битних предуслова за напредовање, у било којој области рада, била је припадност комунистичком покрету. Комунизам, заснован на материјализму, подразумевао је атеизам и нови систем вредности. Требало је да прође скоро две године, да држава те ставове и прогласи обавезујућим, јавно обнародује и утемељи у Уставу из 1946. Прве године, по ослобођењу све се одвијало по старом. Божић, као и остали верски празници, прослављени су, онако како то доликује после четворогодишњег рата – свечано. Већ наредне, 1946, било је мање свечано. Веронаука је била у наставном програму школа, а Савиндан као школска слава, прослављан је још увек у свим школама Ваљевског округа.

Ступањем на снагу Устава ФНРЈ, 1. фебруара 1946,² у глави В (Права и дужности грађана) чланом 25. "Грађанима је зајемчена слобода савести и слобода вероисповести". У другом ставу, истог члана, пише "Црква је одвојена од државе". Наредни, члан 26, који се односи на брак и породицу, прописује да је пуноважан брак закључен пред надлежним државним органима. Омогућено је, да грађани после закључења брака могу извршити и венчање по верским обредима. Такође, истим чланом прописано је да су евиденције рођених, венчаних и умрлих у надлежности државе.

У првој половини 1946, ступила су на снагу два закона: Основни закон о браку и Закон о државним матичним књигама.³ Овим прописима регулисани су поступци при рођењу, венчању и смртном случају, у односу на државну власт. До тада, за све крштене (рођене), венчане и умрле, тзв. црквене матичне књиге водили свештеници при парохијским храмовима. И за време трајања Другог светског рата новоформирани народноослободилачки одбори су, независно од црквених, установљавали своје евиденције исте намене. Ова пракса је настављена и по завршетку рата при месним народним одборима и трајала до доношења поменутих закона. Према законима, као кривично дело сматрано је, нпр. склапање брака према вер-

² Устав ФНРЈ, Сл. лист ФНРЈ бр. 10, од 1. фебруара 1946.

³ Сл. лист ФНРЈ бр. 29, од 9. априла 1946.

ском обреду, пре него што је склопљен брак пред надлежним државним органом. То је важило за све обреде. У том смислу упозорени су органи државних власти, од стране Министарства унутрашњих послова, да нареде свештеницима да у своје евиденције не уносе податке о рођенима, венчањима и умрлим док не добију потврде од матичних служби.⁴

Овим одредбама, нове власти не само да су извршиле одвајање цркве од државе, већ су уствари извршиле “забрану” традиције. Једноставно, све што је припадало вери забрањено је. У целости је измењен систем вредности. У новим условима, било је веома тешко искреним верницима а и цркви, као институцији. Верници су са зебњом и страхом одлазили на богослужења и многи су престали да је посећују. Цркви је била суочена са читавим низом проблема, како због обављања своје основне делатности (пропагирање вере и окупљање верника), тако и због финансирања, јер се она се увек издржавала од сопствених прихода са својих економија и из добровољних прилога. По Закону о аграрној реформи и колонизацији⁵ имања су јој, изузев минимума, одузета. Мере нових државних власти, после спровођења аграрне реформе 1945, нису заобишле ни цркве и манастире ваљевског краја, којима је одузето око 1.000 хектара.⁶

Број становника у првим месецима по ослобођењу у Ваљеву и околини кретао се од 10.000 до 12.000 становника, јер је било доста повратника из рата (демобилисаних лица) и заробљеништва. Затим, кроз град су, још увек, пролазиле партизанске јединице и задржавале се по пар дана. Зато је немогуће утврдити тачан број становника.

Социјално-економско стање у граду и околини било је изразито тешко.⁷ Предузимане су акције широких размера у збрињавању војске, рањеника и избеглица путем прикупљања добровољних прилога, у натури. Додељивана је новчана помоћ, према социјалном законодавству одређеним категоријама становништва (припадници ЈА, чланови њихових породица, деца и труднице и поједине категорије ратнике). Образоване су народне кухиње. Оно што је општа карактеристика овог периода, одно-

⁴ Међуопштински историјски архив Ваљево (у даљем тексту: МИАВ), фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево – Ваљево (у даљем тексту: ОНО Ваљево), 1944-1947, Председништво ОНО, Распис Министарства унутрашњих послова о обављању верских обреда при рођењима, венчањима и смрти, дел. бр. 9270, од 26. фебруара 1947, кут. инв. бр. 7

⁵ Закон о аграрној реформи и колонизацији, Сл. лист ДФЈ бр. 64, од 28. августа 1945.

⁶ Радић, 2006, 104-137.

⁷ Радић, 1988, 118-119.

сно оно што је преовладавало, и поред свеопште немаштине и незадовољства појединаца, била је радост због освојене слободе. То је био један од разлога, што је прослава највећег хришћанског празника, Божића, у Ваљеву припремљена темељно, али не од стране нове цивилне власти, већ од војне власти. Мислило се о сваком детаљу, ко и како ће да обезбеди бадњак, како ће се набавити и шта ће се припремити за закуску „друговима војницима“, али уз обавезно истицање симбола народноослободилачког покрета и народноослободилачке војске. Црква и свештеници у организацији Бадњег дана се не помињу. Командант места Ваљево Ј. Радовановић издао је наредбу, 5. јануара 1945. године,⁸ која је службено “саопштена” представницима војних и цивилних власти. Наредба је вишеструко значајна. Из ње сазнајемо које су војне јединице биле стационарне у Ваљеву, који су органи власти формиран, не само у Ваљеву већ и на нивоу округа, које су установе и фабрике имале значај, да су бадњацци били велики јер су за њихово “ношење” морала да се обезбеде кола, и много тога другог. Најсликовитије, опис прославе даће препис наредбе:

„I

За прославу и доношење бадњака по народним обичајима на дан 6. јануара 1945. године

НАРЕЂУЈЕМ

1. За командантџа Бадњака одређујем њоручника Ашанин Радивоја, командантџа џеишкој дивизиона 3. арџиљериске бригаде.

2. Рег и сџровод џоворке за доношење бадњака биће џо следећем:

- а) Војна област Зайадне Србије,
- б) Команда Ваљевској Подручја,
- в) Команда месџа Ваљево
- џ) 2. арџиљериска бригада
- г) 3. арџиљериска бригада
- ђ) 1. баџаљон за зашџиџију народа
- е) Ваљевски џарџизански баџаљон
- ж) Доџунска команда Ваљево
- з) Раднички баџаљон
- и) Руска војна болница
- ј) Болнички ценџар Бр. 3
- к) Ценџрални лоџор

На расџоред доношења бадњака за осџале усџанове у Ваљеву, биће џо следећем:

- а) Окружни народно-ослободилачки одбор

⁸ МИАВ, ОНО Ваљево, 1944-1947, Председништво ОНО, Наредба команданта места Ваљево бр. 1, од 5. јануара 1945, В, сл., кут. инв. бр. 1

- б) Срески народно-ослободилачки одбор
- в) Градски народно-ослободилачки одбор
- г) Фабрика "Висшаг", и остале устаникове

II

Приликом ове свечаности има владајући савршен ред. Команданти и командири јединица одређују пошребан број другова војника за доношење бадњака, а јединице које немају кола, позајмиће кола од јединица које имају на располагању, а ове им морају изаћи у сусрет. Сва кола имају бици са коњском зајрегом. Кола да буду украшена разним украсима по народним обичајима.

Поворка бадњака креће у 13 часова са пијаце код Хилијекарне банке по најред одређеном реду.

Сечење бадњака извршиће се споразумно са градским народно-ослободилачким одбором на Пећини код италијанског Сјориског клуба „ТРГО-ВАЧК(И)“.

Повратак са бадњака биће у истом распореду, као и за одлазак о чему ће строго водити рачуна Команданти бадњака.

При доласку бадњака до Окружне Народно-ослободилачког одбора поворка ће се зауставити, где ће бити бадњак предај Председнику народно-ослободилачког одбора у Ваљеву, а пошто цела поворка ће се зауставити пред командом места, где ће Команданти бадњака предај бадњак пошисајом, а пошом друговима војницима поделиће се закуска у дворишту Команде места, који су учествовали на доношењу бадњака.

Команданти команде места водиће рачуна и издавајући из маџаина 100 литара ракије шљивовице и 35 килограма шећера, за кување исте. Око припремања овога одређују једно способно лице из индустрије Команде места, које ће уједно пошарати да се настави казан изузети горе наведену ракију и шећер, као и да све буде на време припремљено.

Јабуке и ораје, уколико моју да се настави у Ваљеву, Индустрија ће ставити на располагање пошредну суму новца из блајне Команде места и одређујући лице које ће пошавити уз пошисан рачун и поделијући друговима војницима који учествују у поворци за Бадњак. Суве шљиве издајући из маџаина.

Команданти бадњака пошараће се да се обезбеди Бадњак за Команданти Војне обласи Зајадне Србије, Команданти Ваљевског Подручја и Команданти места. За предају бадњака најред наведеним Командантима. Команданти бадњака одређују 3 војника, који ће предај бадњак наведеним Командантима.

Повратак бадњака има бити тачно испред Команде места у 16 часова, до кога времена има бити припремљена ракија и закуска, истиа поде-

лији, а појом ће свака јединица носити бадњак у своју Команду у највећем реду.

Арђиљериске јединице у Ваљеву у колико имају коња на расположењу моју сјавији осталим јединицама на услују ради учесћивовања на јрослави.

Командир партизанске четје при команди места организоваше доношење бадњака за Команду места, а за кола обрађише се Саобраћајном официру ове команде.

Дочек бадњака код осталих јединица реулисаше Командантји односно командири дојичних јединица.

Лица која на јрослави учесћивују јахањем на коњима не смеју јахати јалойом и без реда, те како се не би десио несрећан случај.

СМРТ ФАШИЗМУ – СЛОБОДА НАРОДУ

ПОЛИТИЧКИ КОМАНДИР
КАПЕТАН,
Дугић Рагомир
КОМАНДАНТ МЕСТА
МАЈОР
Ј. Радовановић”

Вера и верска настава

После Другог светског рата у школама је одржавана верска настава и веронаука је, као предмет, била у програму рада школа, али са измењеним статусом.

У Ваљеву и свих пет срезова Ваљевског округа (Ваљевском, Подгорском, Колубарском, Тамнавском и Посавском), 1945. године радиле су 123 основне школе са 18.948 ученика⁹. Једна четвртина основних школа (39), почела је са радом у 19. веку, међу којима су најстарије у Обреновцу (1824), Радљеву – школа “Пљаштаница” (1835) и у Бранковини (1836).¹⁰ Такође, у округу је постојало пет средњих школа – гимназија и 11 женских занатских и стручних продужних школа. Школе су радиле у отежаним условима, а разлога је било више: или су школске зграде биле заузете од стране војске, или нису имале својих зграда; био је уништен школски намештај и учила; радило се на изради новог наставног програма и стручном оспособљавању наставног кадра (по хитном поступку одржа-

⁹ Исто, исто – Одељење за просвету, Подаци о броју школа и ученика у септембру 1945, III V, кут. инв. бр. 6

¹⁰ Исто, исто – Одељење за просвету, Статистички лист за основне школе Ваљевског округа, од 1. децембра 1945, II B, дел. бр. 2505, кут. инв. бр. 5

вани су курсеви за руски језик и историју). Поред тешких услова за рад, највећи проблем је био наставни план и програм. Према одлуци Повереништва за просвету почетком 1945. био је на снази предратни наставни план са изменама – укинута су предмети: веронаука, немачки и италијански језик, уведен је руски језик у све разреде, а из опште и националне историје “предаваће се најзначајнији моменти из народноослободилачке борбе”,¹¹ док се није добио скраћени програм.

Због потребе једнообразности верске наставе у свим федералним јединицама, још у фебруару 1945. године, Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) доставио је распис – директиву по којем је веронаука постаје факултативни предмет и да остаје у програму рада школа, док другачије не буде решено; да наставу могу изводити само они вероучитељи који су имали исправно држање за време народноослободилачке борбе; да вероучитеље – предаваче предлаже црквена власт, а рад дозвољавају надлежне народне власти; да верска настава није обавезна за ученике чији родитељи не желе да им се деца васпитавају у религиозном духу, па зато веронаука за оне који то желе мора бити на крају по распореду часова.¹²

Већ почетком 1945. године Просветно одељење ОНО Ваљево упутило је распис свим школама у округу (основним и средњим) “да верска настава није више део наставног програма у државним школама”.¹³ Убрзо је уследило додатно објашњење одлуке о веронауци као факултативном предмету упућено од Повереништва просвете, априла 1945.¹⁴ Приликом уписа ученика, у последњој рубрици уписнице, требало је назначити да ли ученик жели да похађа наставу веронауке. Просветни одсеци и школске власти биле су дужне да омогуће предавања веронауке, тако што ће ставити на располагање школске просторије. У акту је наведено и да “подносе материјалне издатке за дрва и сл.”, али није јасно прецизирано коме, да ли просветним одсесима или родитељима чија деца похађају наставу веронауке. Вероучитељи су били “на државној каси”, односно на платном списку школе у којој су предавали. Просветни одсеци су били дужни, да омогуће вршење верске наставе и у селима где нема свештеника. Почетком септембра стигла је наредба Министарства просвете „да управитељи основних школа и директори гимназија будно пазе како се врши пријављивање ученика за похађање часова веронауке, тако и само

¹¹ Исто, исто – Одељење за просвету, Одлука Повереништва за просвету, од 12. јануара 1945, II В, дел. бр. 92, кут. инв. бр. 2, видети: Радић, 1996, 202-207.

¹² МИАВ, фонд ОНО Ваљево – Одељење за просвету, Распис – директива НКОЈ, II В, дел. бр. 284, од 23. фебруара 1945, кут. инв. бр. 2

¹³ Исто, исто, II В, дел. бр. 75, кут. инв. бр. 2

¹⁴ Исто, исто, II В, дел. бр. 671, од 7. априла 1945, кут. инв. бр. 3

извођење наставе врши у свему правилно, у духу одлука и расписа овог министарства“, а нарочито, већ поменутог из априла. Просветне власти су посебно упозорене да ни на који начин не смеју спречавати ученике да одлазе у цркву на богослужење “јер сви грађани наше земље имају слободу вероисповести”.¹⁵

У програму наставе Ваљевске гимназије за шк. 1941/1942, од I до VIII разреда био је предмет веронауке.¹⁶ За предавања коришћени су следећи уџбеници: Историја старог завета (Рад. Доброта), Историја новог завета (Влад. Дакић), Православни хришћански катихизис (Влад. Дакић), Наука о богослужењу (Ж. Маринковић и Ј. Игумановић), Историја хришћанске цркве (др Драгомир Марић), Историја српске православне цркве (Ј. Игумановић и Д. Петровић), Основно богословље (др Јустин Поповић и Хаџи-Арсић), и Православно морално богословље (Сава Тодоровић). Веронаука је предавана током целог рата, са мањим изменама. Тако је у VIII разреду коришћен уџбеник: Православна хришћанска етика (П. Протић у преради Рад. Доброте и Д. Димитријевића). Вероватно је део уџбеника коришћен и програму веронауке у основним школама.

У јануару 1945, у Ваљевском срезу и граду Ваљево радила су два вероучитеља Ранисав Гавриловић, са завршеном богословско-учитељском школом и Драгољуб Михајловић, који је завршио богословију.¹⁷

Сва питања и радње, у вези вере, биле су строго контролисане и школе нису могле ништа да ураде без одобрења надлежног министарства. Тако је, 1945. уочи најрадоснијег пролећног дечјег празника, Врбнице, стигао је телеграм од Министарства просвете да “с обзиром на тешке прилике које су ратом настале многи људи, ђачки родитељи неће бити у могућности да на овај дан деци причине задовољства и радости које би као родитељи желели” па се зато школама предлаже припрема пригодних програма, а сви биоскопи, у местима где постоје, прикажу бесплатне представе. Поступајући по томе, Просветно одељење у Ваљеву је одлучило да тога дана у ваљевским школама не буде наставе, већ да се у сали Дома културе одрже два предавања.¹⁸

Иако су тадашње власти биле јасне по питању вере и одржавања верске наставе забележени су, у појединим федералним јединицама, разне врсте притиска на свештена лица. Зато је Министарство просвете ДФЈ

¹⁵ Исто, исто, II В, дел. бр. 1983, од 10. септембра 1945, кут. инв. бр. 4

¹⁶ Исто, фонд: А.4.1.119. Ваљевска гимназија – Ваљево (1870-), 1870-1974, Извештај о раду школе за шк. 1941/1942, кут. инв. бр. 127

¹⁷ Исто, фонд ОНО Ваљево – Одељење за просвету, Извештај о раду школа у Ваљевском срезу, II В, б, дел. бр. 71, од 10. јануара 1945, кут. инв. бр. 6

¹⁸ Исто, фонд: ОНО Ваљево – Одељење за просвету, II В, дел. бр. 810, од 25. априла 1945, кут. инв. бр. 3

дало упутство – наредбу¹⁹, како се на почетку акта наводи „сходно декларацији Владе ДФЈ о слободи вере“, да се избегну разне неправилности, као нпр. што је тражено од свешених лица да се “расчине”, односно распопе; затим спречавање појединих свештених лица да држе предавања из веронауке, иако су добила уредна одобрења. Такође, сазнајемо да су имала право да држе предавања и из осталих предмета, ако имају потребне квалификације и ако имају одобрење од просветне власти.

До битних промена долази после доношења Устава 1946, где у последњем ставу чл. 38. пише: “Школа је одвојена од цркве”. У складу са тим, а “ради знања и управљања” Министарство просвете доставило је, у првој половини 1946. године, Председништву ОНО Ваљево, решење Председништва владе НР Србије бр. 814, од 14. марта 1946.²⁰ са читавим низом промена по питању одржавања наставе из веронауке. У акту се наводи да је Председништво владе НР Србије, на предлог Министарства просвете НР Србије, 14. марта 1946, решило следеће:

“1. Да се одобрѝ одржавање ѝредмеѝе веронауке ван редовноѝ школскоѝ ѝроѝрама и у ван школско време у школским зѝрадама,

2. Да Минисѝарсѝиво и верски орѝани конѝролишу уѝоѝреду уѝбеника и саму насѝаву,

3. Да се у школским сведочансѝивима – докуменѝима не уноси веронаука као ѝредмеѝ, ниѝи врѝи оцењивање ученика од сѝране школских власѝи ѝо ѝредмеѝу веронауке,

4. Да се вероучиѝеѝи, ѝочев од 1. маѝа 1946. ѝод. не уносе у ѝлаѝне сѝишкове Минисѝарсѝива ѝросвеѝе. Њихов службенички однос реѝулисаће се ѝо ѝосѝојеѝим законима.“

Био је то нагли „заокрет у лево“. Дуга традиција у одржавању верске наставе, обележавању и прослављању верских празника, која је трајала безмало 115 година, прекинута је.

Ову тврдњу поткрепљује низ докумената. Тако је, априла 1946. године, Министарство послало распис по којем се тражи извештај о „случајевима“, односно о учитељима и наставницима школа који су водили ученике на колективно причешће. Констатује се да је овакав поступак „неумесан“ и да су учитељи не придржавају „одредбе чл. 38. Устава“. Из извештаја се види да је у Ваљевском округу забележен само један „случај“. Наиме, учитељица ОШ у Бадајићу (Срез колубарски) водила је ученике на колективно причешће.²¹ Почеле су да стижу наредбе по којима се вероучитељи „скидају“ саа платног списка школа, па је тако стигла наредба

¹⁹ Исто, исто, II В, дел. бр. 1490, од 22. јула 1945, кут. инв. бр. 3

²⁰ Исто, исто, II В, без дел. броја, од 30. марта 1946, кут. инв. бр. 11

²¹ Исто, исто, II В, дел. бр. 717, од 25. априла 1946, кут. инв. бр. 10

СНО Обреновац да се вероучитељ Борисав Стаменић, при школи у Обреновцу, не уводи у платни списак, већ „препусти срквеној управи“.²²

По захтеву Министарства просвете, а у вези овлашћења датог окружним одборима на територији Србије да сами решавају питања декрета (решења) о постављењу вероучитеља по школама и одобравања наставе ван редовног школског програма у ваншколско време, као контроли уџбеника за верску наставу, јер је тражено „на пример 70 декрета православног епископа Епархије жичке, с молбом да се надлежним путем препоручи школским управама да вероучитеље не ометају у извођењу религијске наставе...“. Препорука је Министарства је да се обрати пажња да сваки вероучитељ има бирачко право. По том акту Персонално одељење је, почетком 1947. године, доставило Министарству просвете Извештај о настави веронауке у школама и списак вероучитеља у Ваљевском округу.²³

У граду Ваљево веронаука се предаје у Основној школи, вероучитељи су Ранисав Гавриловић, богослов и Драгољуб Михаиловић, богослов и како је наведено „обојица имају бирачко право“.

Срез ваљевски – веронаука се не предаје ни у једној школи.

Срез колубарски – веронаука се предаје у само у Гимназији у Мионици, а наставу држи Богосав Петрић, тамошњи свештеник који „долази с времена на време“, као предавач нема квалификације „сем што предаје на верски поповски начин“.

Срез подгорски – веронаука се предаје у Осечини, предавач је Богосав Ковачевић, свештеник, а у Суводању Лукијан Бирчанин. „Обојица имају право гласа.

У Тамнавском срезу се не предаје веронаука.

Срез посавски – настава веронауке одржава се у Основној школи у Обреновцу и предавачи су Антонић Сретен, свештеник – намесник и Симеон Божић, свештеник; у Основној школи за Пироман и Трстеницу наставу веронауке држи Младен Станисављевић, свештеник из Пиромана. Наведено је да сва тројица имају бирачко право, да су прва двојица имала „исправно држање“ док за Младена Станисављевића пише: „За време окупације био је секретар у Равногорском одбору ДМ и на тој дужности се залагао и одржавао зборове на којима је говорио у корист организације ДМ. После ослобођења заузео је пасиван непријатељски став према НОП-у. Има бирачко право. Као наставник веронауке изгледа да је штетан, али пошто досада није било довољне контроле, то нема довољно података о његовој делатности.“

²² Исто, фонд ОНО Ваљево – Персонално одељење, Наредба, дел. бр. 421/1946, кут. инв. бр. 4

²³ Исто, исто, Извештај, дел. бр. 69, од 11. јануара 1947, кут. инв. бр. 7

Интересантан је податак да се нове власти због образовних програма нису одрицале знања и стручне оспособљености вероучитеља. Наиме, већина је задржана у школама да предаје руски језик, уз услов и проверу да су лојални власти и да су имали „добро држање за време окупације“.

Школска слава

Растко Немањић, младић, пун чистоте и добротинства, млади моћник и владарски син све своје духовне, душевне силе, сва земаљска блага уложио је за потребе других и постао монах Сава. „У њему су се сретали Исток и Запад у пуној хармонији. Био је наклоњен дубоком размишљању као источњак, а енергичан у акцији као западњак. Обе ове особине или таленте је он развијао до савршенства“.²⁴ Сава је мудрим размишљањем дошао до закључка да Србија више припада источном него западном хришћанству и зато одлази у Никеју (после пропасти Византијског царства) и од тадашњег никејског патријарха и цара, Теодора Лазара, добија дозволу да оснује самосталну српску православну цркву коју издваја из Охридске архиепископије. Никејски патријарх Манојло, тада је, Саву рукоположио за првог српског архиепископа.²⁵ Сава је био први народни учитељ – просветитељ и проповедник. Учио је Србе како да се моле и школују своју децу, како да среде своје куће и одржавају их у чистоћи, како да један другом помажу. Сава је био и дипломата и организатор школа за калуђере и властелу по манастирима.

Приредбе поводом обележавања дана св. Саве у школама, по својој традицији, садржини и наглom прекиду, припремања и извођења, биле су нешто јединствено.

Први писани документ о прослави св. Саве у школама сачуван у је уџбенику за III и IV разред српско-латинске школе Козачинскога у Сремским Карловцима из којег се види да се ученици 14/27. јануара 1735. године ослобађају наставе, али се позивају да се моле српском просветитељу.²⁶

Наредбом кнеза Милоша, Савиндан се званично слави од 1824. године.²⁷ Остали су записи из којих се види да је кнез, неколико година касније запретио “не само глобу цркви плате, но и апсом и телесном казном

²⁴ Велимировић, 1999, 85

²⁵ Велимировић, 1999, 115-117; Ристановић, 1990, 24-25

²⁶ Ристановић, 1990, 58-59, пише да је према Милораду Павићу, први писани документ о прослави св. Саве у школама сачуван у је уџбенику за III и IV разред српско-латинске школе Козачинскога у Сремским Карловцима из којег се види да се ученици 14/27. јануара 1735. године ослобађају наставе, али се позивају да се моле српском просветитељу. Уџбеник се чува у бечкој библиотеци.

²⁷ Хронологија, 2004, 47

каштиговани буду”, онима који на тај дан не буду долазили у цркву и не буду затварали дућане. Био је то дан љубави и милосрђа и када је давана помоћ сиротињи. Прибележено је да је, 1829. године, Михаило Николић Ресничанин, учитељ београдске основне школе, одржао прву светосавску беседу.²⁸

Није сувишно напоменути да је 1836. године према Плану за школе, успостављена је школска мрежа у Србији и то: 1 четвороразредна гимназија, 3 главне школе и 22 нормалне (основне) школе. Исте године, у Србији је било 68 учитеља.²⁹ После три године, 1839, Србија је имала 84 основне школе од тога 56 општинске и 28 државних.³⁰

Идеја о увођењу Светог Саве, као заштитника школа и књига, односно да Савиндан постане слава свих школа у Србији, потекла је од Атанасија Николића, професора математике, геометрије и цртања и првог ректора Лицеја у Крагујевцу.³¹ Намесништво је 2/14. јануара 1840. године, прогласило св. Саву за заштитника свих школа у земљи,³² “да Св. Сава школа у отечеству нашем патрон буде“. Одмах потом, исте године 14/27. јануара у Лицеју у Крагујевцу одржана је прва прослава са беседом о св. Сави и светосавском приредбом.³³

Параграфом 36. „Устројениа основних школа у Књажесѣву Србији“, од 22. августа/3. септембар 1857,³⁴ регулисано је трајање школске године, дужина распуста и празници:

“Теченије школске године ѿочиње 1. авѣустѣа, а свршује се 30. Јуна, ѣако, да Јули за одмор служи. Осим овој ѣлавној одмора расѣушѣаће се ученици о Божићу од Туѣин дана до Новој Љеѣа, о Ускрсу од Великој до Свеѣлој Чеѣврѣѣка закључѣѣљно, о Свеѣој Тројици ѣѣри дана, и у време виноѣрадске бербе недељу дана.”

Савиндан, као школска слава, се не помиње.

Светосавска прослава одвијала се по утврђеном реду: верски обред и сечење славског колача, певање химне св. Сави (“Ускликнимо с љубављу светитељу Сави”), рецитовање песама о Растку – св. Сави (прву песмицу обично је рецитовало дете родитеља, домаћина славе), затим су следиле народне и родољубиве песме. Програм се завршавао другим пригодним програмом који су изводили ученици. На крају, у основним школама

²⁸ Исто, стр. 53

²⁹ Исто, стр. 63

³⁰ Исто, стр. 70; и Љушић, 1986, 397

³¹ Љушић, 1986, 400, пише да су „намесници 21. октобра 1839. године, посебном уредбом одвојили Лицеј, као вишу школу, од гимназије.“

³² Хронологија, стр. 71

³³ Исто, стр. 71

³⁴ МИАВ, В.4.337. Збирка откупа (1807-), кут. инв. бр. 4, пр. бр. 4

играло се коло (ученици и родитељи), а у средњим школама одржавала се ученичка игранка. Током целог дана прославе прикупљани су дарови и прилози за издржавање школе и за сиромашне ученике.

У Ваљеву је, у почетку, св. Сава прослављан заједнички, на једном месту за обе школе и Читаоницу. Први пут, 1872. године, школску славу одвојено су обележиле, јер су водећи људи у Ваљевској гимназији – суплент Светозар Марковић и професор Ђуро Козарац одлучили да Гимназија одвојено, од Основне школе и Читаонице, прослави Савиндан. Ваљевска општина је истицала да се тиме “цепа слога и јединство између три просветна завода и сеје раздор међу невином дечицом”. Настао је спор, и министар просвете је у лето 1873. године преместио Марковића у Лозницу, а Козарца у Шабац.³⁵ Иначе, све три установе су се налазиле под истим кровом.

Десет година касније, због читавог низа нерешених проблема у ваљевској Нижој гимназији (недостатак школског и дворишног простора, школског намештаја, учила...) дошло је до инцидента на светосавској забави организованој за грађанство са циљем да се прикупе прилози за сиромашне ученике. У школској сали, декорисаној зеленилом, окупило се око 300 званица. Програм је започео химном коју су отпевали ученици, а поздравни говор одржао је директор Стојан Марковић. Затим су ученици првог разреда извели пар “декламација”, а онда је са писаним говором пред публику изашао Димитрије Алексић, предавач српског језика који је, између осталог, рекао да је “данашње друштво јадно, покварено...” и да “бедни радници све више раде и муче се”. Овај, социјално-политички говор наишао је на велико одобравање присутних, али не и од стране директора и окружног начелника.³⁶ Алексић је кажњен са 12 дана затвора.

У новоизграђеној и богато украшеној сали Ваљевске гимназије, прослава је први пут организована 1907. године. До тада су прославе организоване по учионицама или у сали хотела “Секулић”. По завршетку верског обреда извођен је пригодан културно-уметнички програм, а прослава се завршавала светосавском забавом или балом. На забаву се долазило са позивницом, а позивани су само они који су уживали друштвени углед и положај. Збаве и игранке су обично биле плакатиране. На сачуваним плакатима и позивницама из периода између два светска рата, а не само за Савиндан, може се прочитати да је господа била обавезна да дође у фраковима, а даме у балским тоалетама или пише – “одело обично”. За једну од забава (1940)³⁷,

³⁵ Недељковић, 1972, 55; Недељковић, Трипковић, 1970, 17; Радојчић, 1994.

³⁶ Беседу је објавила београдска “Борба”, гласило српских социјалиста, под уредништвом Мите Ценића видети у: Недељковић, Трипковић, 1970, 31-34.

³⁷ МИАВ, В.6.339. Збирка плаката, кут. инв. бр. 11, пр. бр. 54 – “Ваљевска основна

предвиђене су игре по утврђеном реду: Учитељско коло, Фокстрот, Официрско коло, Валцер, Трговачко коло, Ђачко коло, Танго, Докторско коло, Сло-фокс, Занатлијско коло, Правничко коло, Енглески валс, Раденичко коло, Врањанка, Сремско коло Ваљевчица, Танго, Чеп – танго и на крају, Чика Љубино коло. Забаве су имале хуманитарни циљ и прикупљени новац ишао је сиромашним ученицима, ђачким трпезама, ђачким књижицама, Подмлатку Црвеног крста и Фонду учитељске сирочади.

Када се навршило седам стотина година од смрти Св. Саве, 1935. године, Српска православна црква – Св. Синод издала је проглас којим се читава година проглашава “светосавском”. У прогласу, између осталог, пише: „Да се оживљавањем успомене на Светог Саву оживи вера светосавска, очисти морал, умножи правда, укрепи породични живот, просвети просвета, одухови црква, оплемени књига, и унесе више стида у реч и дело у филм и биоскоп.“³⁸ Свети Архијерејски сабор је препоручио да се Светосавска година обележи свуда и на сваком месту од парохијских цркви до породичног дома, широм целог српства, али скромно, јер пада у години “жалости за Краљем Ујединитељем”. Подразумева се певање Светосавске химне, рецитације и предавања, као и песме побожног карактера, приче и анегдоте из живота светитеља и просветитеља сачуване у народном предању.

До завршетка Другог светског рата, све школе ваљевског краја свечано су прославиле Савиндан. У време окупације, из извештаја Ваљевске гимназије, под тачком III где су уписивани важнији догађаји током школске године (нпр. шк. 1942/1943. год.), види се да је школска прослава одржавана у сали Народне школе, којој су присуствовали сви наставници и ученици, представници власти ђачки родитељи.³⁹

Како је забележила штампа, школска слава се у новој Југославији последњи пут славила 1945, да би, три године касније била потпуно укинута. Те године приређено је велико славље у Народној скупштини, којем је присуствовао и Јосип Броз, гости из иностранства, председник Академије наука, представници Српске православне цркве, Београдског универзитета, синдиката, католички бискупи и др.⁴⁰

школа уз сарадњу својих ученика и Ваљевског учитељског друштва приређује на дан 14. фебруара 1940. г. у сали Официрског дома ЗАБАВУ са концертним делом и игранком... Улазница: “Добровољни прилог”. Концертни део је увек почињао са државном химном, затим су извођене хорске песме, рецитације, скичеви и ... онда игранка са “редом игара”.

³⁸ “Глас Ваљева” бр. 3, од 20. јануара 1935, стр. 1.

³⁹ МИАВ, фонд: А.4.1.119. Ваљевска гимназија – Ваљево (1870-), 1870-1974, Извештаји о раду школе, кут. инв. бр. 127

⁴⁰ “Политика”, од 28. јануара 1945.

У Ваљево и ваљевском крају, који је већ четири месеца био слободан, вршене су припреме за прославу школске славе 1945. године. На питање једног школског надзорника на који начин обележити Савиндан, Просветно одељење послало је распис⁴¹ да ће се светосавска прослава обавити *“на уобичајен начин, С НАПОМЕНОМ, што ће програм прославе бити испуњен како реципацијама одабране национално-уметничке вредности, тако и реципацијама из круга народно-ослободилачке борбе”*. Од *“раније национално-уметничке вредности”* могу ући обзир *“Химна св. Сави”* и *“Бранково коло”*, а песма *“Хеј Словени”* је *“данас државна химна”*, па иде као прва тачка програма. Уз предавање о св. Сави, као народном просветитељу и борцу против *“азијатског поробљавања балканских народа”*, обавезно одржати предавање о народноослободилачкој борби. Препоручено је да се за остале тачке обрете пропагандним секцијама свога места.

У јануару 1945. године стигла су три „детаљнија“ дописа Председништву ОНО Ваљево, од Повереништва просвете. Први је наредба, по којој ће се *“сама школска прослава одржати одвојено од верског обреда који се за њу везује“*, да се освећење кољива и сечење славског колача одржи у цркви уз присуство домаћина славе, наставника, ученика и родитеља, који то буду хтели.⁴² Убрзо је стигло да се претходни распис мења *“утолико што је решено да се прослава може обавити на исти начин као и ранијих година пре рата и црквени обред обави у школи”*.

Трећи акт је упутство, како би све протекло према утврђеним правилима, везаним за обележавање тога дана. Повереништво просвете – Одељење за основну наставу упутило је распис, 16. јануара,⁴³ Просветном одсеку Ваљево у којем пише:

“Светосавска прослава је одувек свечано прослављена у нашим школама. За време шрогодишњеј ројства, ова традиционална светосавска прослава у мнојим местима није мојла бити изведена. Велики број наших школа нејријашеј је разрушио и још већи број сјрељао и у ројство ошерао. Он је, уништавајући наш народ, уништавао све наше културне шековине.

Данас, у слободи, коју нам је извојевала наша храбра Народно-ослободилачка војска са брајском Црвеном армијом, све основне школе у Србији прославиће св. Саву на најсвечанији начин. У вези расписа овој Повереништва о светосавској прослави др. 57, од 10. јануара ове године, у местима где нема цркве, црквени обред извршићи у школи.

⁴¹ МИАВ, фонд: ОНО Ваљево – Одељење за просвету, II В, дел. бр. 13, од 2. јануара 1945, кут. инв. бр. 2

⁴² Исто, исто, II В, дел. бр. 68, од 15. јануара 1945, кут. инв. бр. 2

⁴³ Исто, исто, II В, дел. бр. 98, од 18. јануара 1945, кут. инв. бр. 2

Прослава ће у главном обухватићи следећи програм:

Црквени обред и сечење колача;

Химна: “Хеј Словени” и светосавска химна: “Ускликнимо с љубављу”;

Беседа

Концертни гео.

Што се тиче уобичајене светосавске беседе, која може бити слободна тема, она у сваком случају мора обухватићи и Народно-ослободилачку борбу како би и шири народни слојеви били упознати са развојем и тековинама њеним. Прејоручује се да у концертном програму програму буду заступљене њесме и рецитације из Народно-ослободилачке борбе.

О личности св. Саве треба истаћи да је био творца и организатор школа по манастирима у Србији. Треба напоменути да ове школе у држави Немањина нису биле народне у њуном смислу речи. Оне су тада служиле властели, а у првом реду калуђерима и свештеницима и биле чисто верској карактера. Дејству Срда није било места у њима.

Тек у данашњој школи, коју ствара Народно-ослободилачки покрет и која произилази из народне власти постојавиће се народна просвета на најздравијој основи.

Несумњиво да ће култ св. Саве у нашем народу остати велики. Он ће увек заузимати видно место у нашој историји. Он је био истински родољуб и као такав приближио се народу више него ма ко од његових савременика. Био је јако слободољубив и као такав проповедао је браћство и љубав међу људима не само своја народа, већ и суседних народа. Он је упознат као велики миростворац и свакако није случајности, што за време његова живото српски народ није водио никакав рат са суседним народима и ако је у више махова скоро било долазило до тога. Као први и најглавнији саветник своја браћа Стевана, он му је помагао да се у свим насталим сукобима нађе мирно решење. О томе постоје мнобројни докази.

Најослећку, нарочито треба истаћи његов културно-просветни рад у народу, када је упућујући по народу, као прави народни учитељ, упознавао људе са најосновнијим знањима из области народној просвећивања. О овоме постоји безброј доказа у српским народним приповекама и у српским народним њесмама.”

Распис је потписао начелник одељења, Драго Мучалица.

Школска слава посвећена заштитнику школа, првом српском учитељу и просветитељу – св. Сави, прослављена је свечано у свим школама Ваљевског округа, 27. јануара 1945, са уобичајеним црквеним обредом (ломљен је славски колач, паљена свећа, дељено кољиво ученицима) и приредбом.⁴⁴

⁴⁴ Исто, исто, II В, дел. бр. 135/1945, кут. инв. бр. 2

На питање једног управитеља у које дане ће школе празновати, начелник Одељења за основну наставу Повереништва просвете, Драго Мучалица је, крајем јануара 1945, одговорио да школе неће радити у празничне дане: Мала Госпојина, Ваведење, Св. Никола, Божић (4 дана – од Бадњег дана до трећег дана Божића), Нова година, Богојављење, Ускрс (6 дана – од Великог четвртка до закључно трећег дана Ускрса), Ђурђевдан, Спасовдан и Духови – два дана (први и други дан). Што се тиче других државних празника, до даљег наређења, школе неће радити на дан Ћирила и Методија и Видовдан, све док се не буде објавило који ће државни празници празновати.⁴⁵

Ступањем на снагу Устава ФНРЈ, 1. фебруара 1946. године,⁴⁶ у глави В (Права и дужности грађана), чланом 25: „Грађанима је зајемчена слобода савести и слобода вероисповести”. У другом ставу истог члана пише: „Црква је одвојена од државе”. Устав је условио промене, не само у спровођењу верске наставе, већ и у обележавању верских празника и прослави школске славе, дана Светог Саве. Традиционална прослава Дана св. Саве у школама постепено се гасила.

Исте, 1946. године, Просветно одељење ОНО Ваљево упутило је распис да се светосавска прослава обави са световним карактером, без црквеног церемонијала и у школским просторијама. Оквирно је дат програм прославе (предавање једног наставника о Растку Немањићу, химна, пригодне рецитације и хорске песме, краћи скечеви и др.). Да би Просветно одељење “имало слику програма” наложено је да до 20. јануара све школе доставе своје програме.⁴⁷

Без обзира на ове препоруке, почетак 1946. године, не само у Ваљеву, већ у Ваљевском округу, што се тиче приредби, био је у знаку припрема светосавске прославе. Све школе, као да су хтеле да надокнаде пропуштено, имале су програм између 20 и 45 тачака. Спроводећи упутства Повереништва просвете, касније Министарства просвете, светосавска прослава је почињала химном „Хеј Словени”, затим је следила беседа о св. Сави (живот и рад), рецитације о св. Сави: „Растко”, „Смрт св. Саве”, народне приче, као на пример „Свети Сава и лење жене”, „Свети Сава и ткаља”, а затим је програм био посвећен Титу, ослободилачкој борби и данашњици (партизанима, Трсту и Корушкој), а завршавала се народним колима и партизанским песмама.⁴⁸ Све основне школе Ваљевског

⁴⁵ Исто, исто, II В, дел. бр. 155, од 24. јануара 1945, кут. инв. бр. 2

⁴⁶ Устав ФНРЈ, Сл. лист ФНРЈ бр. 10, од 1. фебруара 1946.

⁴⁷ МИАВ, фонд: ОНО Ваљево – Одељење за просвету, II В, дел. бр. 24, од 8. јануара 1946, кут. инв. бр. 10

⁴⁸ Исто, исто – Одељење за просвету, III А – Народно просвећивање, месечни извештаји о раду, јануар 1946, кут. инв. бр. 13

среза, изузев школа у Златарићу и Горњим Лесковицама, њих 26, одржало је 27. јануара, на дан св. Саве, предавања о „Растку Немањићу”. “Ова предавања су добијена као готова и достављена управитељима школа да их тога дана прочитају, односно одрже народу на дан свечаности. Из извештаја управитеља школа види се да су предавањима у великом броју била посећена од стране народа и да их је народ са пажњом саслушао.”⁴⁹

Прослава Савиндана одржана је и 1947. године у школама Ваљевског округа, али уз напомену да живот и рад Растка Немањића треба повезати са радом Ђирила и Методија.⁵⁰ Истим актом, од 9. јануара, достављен је и „Нацрт предавања о св. Сави”. Напомиње се да се „по један примерак најхитније достави свим школама на територији округа”. У тада, Првој и Другој мешовитој реалној гимназији у Ваљеву одржана је заједничка прослава, како пише у извештају, „по директивама Наставног савета Министарства просвете”.⁵¹ На програму Светосавске приредбе, осим предавања о св. Сави, остале тачке немају везе са даном коме су посвећене. Програм је био следећи: 1. Предавање о св. Сави, 2. Владимир Назор „Црвена звезда” у извођењу мешовитог хора Прве и Друге гимназије, 3. Десанка Максимовић „Крвава бајка” – рецитовао ученик I разреда, 4. В. Назор „Песма о пести” у извођењу женског хора Друге гимназије, 5. Причу о св. Сави „Тежак и ткаља” прочитала ученица I разреда, 6. „Титово коло” су извели пионири Друге гимназије, 7. Пионирске вежбе извели су пионири Прве гимназије и, 8. Р. Зоговић „Непобједна песма” рецитовао ученик VIII разреда Друге гимназије. Програму су поред ученика присуствовали и родитеље и том приликом добијено је око 900 динара прилога, који су прослеђени управи ћачке кухиње.

Као илустрација датог времена, могу да послуже речи оца Јустина, протераног са Београдског универзитета 1945, и „заточеног” у манастиру Ђелије, надомак Ваљева. У својој „Истини о Српској православној цркви у комунистичкој Југославији”⁵² пише о односу нове власти према вери:

- у школи: „каква хајка на све што је Христово, еванђелско, светосавско! Једном речју, диктатура безбожништва влада школом.”
- у просвети: „Основни догмата комунистичко-безбожничке просвете јесте вулгарна парола: „вера је опијум за народ”, отров за народ!”
- просветним радницима: „Били у партији или не, свима је забрањено манифестовати своју веру: ни не смеју одлазити у цркву; не смеју се

⁴⁹ Исто, исто

⁵⁰ Исто, исто – Одељење за просвету, Упутство Министарства просвете – Наставног савета, група III В, дел. бр. 1382, кут. инв. бр. 15.

⁵¹ Исто, исто

⁵² Јустин, 1990, 17-20, 25. и 26.

се причешћивати, не смеју славити славу; не смеју празновати празнике; не смеју крштавати децу; не смеју се венчавати у цркви; не смеју бити кумови; не смеју улазити у цркву приликом опела својих сродника, пријатеља; не смеју присуствовати на парастосу у цркви.”

За веру нове државе пише: „...у комунистичкој Југославији безбожништво је уствари државна вера...” за „ликвидацију Цркве... употребљавају се сва средства: знана и незнана, јавна и тајна, префињена и грубијанска, салонска и тиранска, цинична и фарисејска, диоклецијановска и пилатовска, нероновска и јудинска.”

Посматрано из угла данашњег времена може се рећи да је изречено је доста истине, али и личне и црквене озлојеђености.

Уследиле су године када су се верски празници обележавали тихо, под окриљем дома, у најужем кругу породице. Крштења, венчања, причешћа, исповести, крсне славе, опела..., прве две-три деценије после Другог светског рата обављане су, у већини случајева, у тајности. Дубоко укоревана традиција није могла да се избрише. Полако је долазило време прихватања стварности.

Након 45 година у Ваљеву је 1991. године „свечано и јавно прославлен православни Божић”.⁵³ Свечаност је почела недељном литургијом у Ваљевској цркви, са које је поруку мира са честитком упутио епископ шабачко-ваљевски Лаврентије. Прочитана је и посленица Паатријарха српског Павла. Такође, Божић је по први пут у Србији био нерадни дан, мада је републичка влада била „обазрива“ па су из појединих министарстава стизала тумачења да се „по слободном избору може радити или не радити“.

Исте године, 1991, школска слава – Свиндан “стидљиво” се вратила у ваљевске школе. По препоруци Извршног већа СР Србије, школску славу су, 1991. године, ваљевске школе пригодним програмима без верских обележја скромно обележиле, као уосталом и све школе у Србији.⁵⁴

После 10 година, јула 2001. године, влада Републике Србије донела је *Уредбу о организовању верске наставе и наставе алтернативној предмети у основној и средњој школи*, којом је веронаука враћена је у школе и то као факултативни предмет.⁵⁵ Уредбом је предвиђено да се организује верска настава за традиционалне цркве и верске заједнице, као изборни предмет, један час недељно. Омогућено је да се уместо часова верске на-

⁵³ Недељник „Напред” бр. 2190, од 11. јануара 1991.

⁵⁴ Недељник „Напред” бр. 2193, од 1. фебруара 1991.

⁵⁵ Сл. гласник Републике Србије бр. 46, од 27. јула 2001.

ставе похађају часови „алтернативног предмета” (грађанско васпитање), а одлуку на које ће часове ученик ићи доноси родитељ или старатељ. На предлогу цркве или верске заједнице, министар просвете утврђује листу наставника верске наставе.

Веронаука је, као предмет, практично враћена у школе у Србији 2. новембра 2001. године.⁵⁶ Том значајном догађају, првом часу из веронауке у Основној школи „Краљ Петар Први” у Београду, присуствовали су патријарх СПЦ Павле, премијер Зоран Ђинђић, републички министри образовања и вера и представници традиционалних верских заједница. Предавања из грађанског васпитања почела су 7. новембра, исте године.

Summary

Strengthening of the state apparatus and the establishment of new socio-economic relations in Yugoslavia after the Second World War changed the overall attitude towards church in general, and thus to faith, religious education and religious holidays. This was especially felt with adoption of Constitution of the FPRY in February 1946, when the church was separated from the state.

In February 1945, religious education becomes optional, but still was in the school work program. Since mid-1946, teachers conducting religious education were not on the payroll of schools, and starting with school year 1946, religious education was not a part of educational program. Practically, religious education or civic education as elective courses, were returned to primary schools in Serbia on 2 November 2001.

In the first months after the liberation of Valjevo and Valjevo region in 1944, classes were held according to the pre-war curriculum with modifications – the program excluded subjects such as: religious education, German and Italian languages and introduced the Russian language in all grades, while general and national history taught the most important events of the national liberation struggle. Religious education was held at school after regular classes, while all costs of the class (such as candles or fuel) was financed by parents of students. Immediately after the liberation, religious holidays Christmas, “Cveti” and other holidays were celebrated as before the War. In 1945, celebration of St. Sava – who is saint patriot of schools, in religious and traditional way, was held in all primary and secondary schools in Valjevo region. However, in 1946, the celebration had secular tone and no church or religious ceremony was held in any of the schools. Already, in 1947, everything related to religion in the secular community life begins to be extinguished or directly prohibited. Thus, the celebration of St. Sava was now held in the light of liberation struggle, the celebration program included songs of Marshal Tito, while St. Sava was only referred to as Rastko Nemanjić, which was his name before he went to monastery.

At the beginning, one might have thought that new government succeeded in making equilibrium with tradition, but it did not. New system of value which was

⁵⁶ Хронологија, стр. 493.

propaganda took a form of its own and started to prevail. Faith in God was, in some way banned and it quickly became clear that if you wanted to be a citizen of the “first” order, you needed to be a communist. For most citizens, guided by revolutionary enthusiasm, tradition was a past relic. In some areas, there were efforts to maintain the tradition and faith in God, but all of these were immediately sentenced and terminated. If someone was marked, that would mean no career advancement, regardless of one’s education, qualification, and some even lost their job. If someone’s file had the sentence “politically not suitable”, other references in the biography were not even read.

It took nearly five decades for St. Sava to return to schools as an official school celebration and to reintroduce religious education as a subject in schools.

Извори и литература

Извори

Међуојшћински исторјиски архив Ваљево

- Фонд: А.1.5.15. Окружни народни одбор Ваљево (1944-1947), 1944-1947.
- Председништво ОНО 1944-1947, кут. инв. бр. 1
- Просветно одељење ОНО 1944-1947, кут. инв. бр. 2-6, 10 и 15
- Персонално одељење ОНО 1944-1947, кут. инв. бр. 4 и 7
- Одељење унутрашњих послова 1944-1947, кут. инв. бр. 1
- Фонд: А.4.119. Ваљевска гимназија – Ваљево (1870-), 1870-1974, кут. инв. бр. 127.
- Збирка: В.6.339. Збирка плаката, кут. инв. бр. 11.
- Збирка: В.4.337. Збирка откупа (1807-), кут. инв. бр. 4, пр. бр. 4

Литература

- Велимировић, 1999, 85, 115-117 – Велимировић, Николај: *Животи св. Саве*, Друштво Хиландар, Ваљево 1999, стр. 85, 115-117.
- Јустин, 1990, 17-20, 25. и 26 – Отац Јустин: *Истинина о Српској православној цркви у комунистичкој Југославији*, Манастир Телије, Београд 1990, стр. 17-20, 25. и 26.
- Љушић, 1986, 397, 400 – Љушић, Радош: *Кнежевина Србија (1830-1839)*, САНУ, Поседна издања – Одељење историјских наука, Књига 12, Београд 1986, стр. 397, 400.
- Недељковић, 1972, 55 – Недељковић, Добривоје: *Оснивање гимназијске реалке у Ваљеву и прве године њеног рада*, “Гласник” МИАВ бр. 7, Ваљево, 1972.
- Недељковић, Трипковић, 1970, 17, 31-34 – Недељковић, Д(обривоје), Трипковић М(илан): *Свој година Ваљевске гимназије 1870-1970*, Гимназија “В. И. Лењин” у Ваљеву, Ваљево 1970.
- Радић, 2006, 104-137 – Радић, Снежана: *Аграрна реформа у ваљевском крају после 1945*, МИАВ, Ваљево 2006.
- Радић, 1988, 118-119 – Радић, Снежана: *Социјално одељење Окружне народне одбора у Ваљеву (1944-1947)*, “Гласник” МИАВ бр. 22, Ваљево, 1988.
- Радић, 1996, 202-207 – Радић, Снежана: *Културно-просветне прилике у Ваљевском округу 1944-1947. године*, “Гласник” МИАВ бр. 30, Ваљево, 1996.
- Радојчић, 1994 – Радојчић, Милорад: *Свети Сава и школа*, Недељник “Напред” Ваљево, бр. 2348, од 21. јануара 1994.
- Ристановић, 1990, 24-25, 58-59 – Ристановић, Слободан: *Сава Немањић - Свети Сава у историји и традицији*, Београд 1990.
- Хронологија, 2004, 47, 53, 63, 70, 493 – *Модерна српска држава 1804-2004*, Хронологија, Историјски архив Београда, Београд 2004.

Штампа

- “Глас Ваљева”, 1935 – “Глас Ваљева” Привредно-културни лист – недељник бр. 3, од 20. јануара 1935, стр. 1.

- Недељник “Напред” бр. 2190, од 11. јануара 1991.
- Недељник “Напред” бр. 2193, од 1. фебруара 1991.
- “Политика”, од 28. јануара 1945.
- Устав ФНРЈ, Сл. лист ФНРЈ бр. 10, од 1. фебруара 1946.
- Основни закон о браку и Закон о државним матичним књигама , Сл. лист ФНРЈ бр. 29, од 9. априла 1946.
- Закон о аграрној реформи и колонизацији, Сл. лист ДФЈ бр. 64, од 28. августа 1945.
- Уредбу о организовању верске наставе и наставе алтернативног предмета у основној и средњој школи, Сл. гласник Републике Србије бр. 46, од 27. јула 2001.